

יא. שאלת הידיעה והבחירה ועניין הניסיונות שהאל מנסה את האדם (כ)

וכְרוּכָהּ בּוּ (באמונה בחופש הבחירה של האדם) אָחַר כֵּן (טענת) גְּנוּת אַחֲרָת, וְהִיא הוֹצִיאֹוּ
הַדְּבָרִים הָהֵם מִיְדֵיעָתוֹ¹⁰³, כִּי הָאֶפְשָׁר הַגָּמוּר אֵינּוּ (יכול להיות) יְדוּעַ בְּטַבְעוֹ. וּכְכֹר דָּנוּ
בְּזֶה הַמְדַבְּרִים, וַיֵּצֵא לָהֶם שְׁהִידֵיעָה בּוּ (=באלוה) - בְּמַקְרָה, וְאִין יְדִיעַת הַדְּבָר סִבָּה
לְהִיּוֹת זֶה הַדְּבָר¹⁰⁴. וְלֹא תִכְחַשׁ יְדִיעַת ה' בְּהַרְיוֹת (במה שעתיד להיות), וְהֵן עִם זֶה (=למרות

הערות - ילמד ענוים דרכו

103 מלבד שאלת היכולת האלוהית והבחירה וההשגחה והבחירה, ישנה שאלת הידיעה והבחירה.
104 כן כתב רס"ג באמונות ודעות ד,ד: "ושמא יאמר עוד: כיון שהוא יודע במה שיהיה לפני שיהיה
וכבר ידע שהאדם ימרה דברו, הרי מוכרח הוא האדם להמרות כדי שתתקיים ידיעתו? ובירור טעות
זו יותר פשוטה מן הראשונה, והוא שהאומר כן אין לו ראייה שידיעת הבורא את הדברים היא סיבת
הווייתו, ואינו אלא דבר שנדמה לו או שאמרו בזדון, וביאור ביטול דבר זה, כי אילו ידיעת ה' את
הדבר היא סיבת היות הדבר כי אז היו הדברים קדומים שאין להם ראשית כיון שאין ראשית לידיעתו
אותם. אלא אנו בדעה שהוא יודע כל הדברים כפי אמיתת היותם, וכל דבר מהן שהוא ממציאיו כבר
ידע שימצאיהו, וכל דבר מהן שיבחרהו האדם כבר ידע שהאדם יבחרהו. ואם יאמר: וכאשר ידע ה'
שהאדם ידבר, האם יתכן שישתוק? אמרנו בלשון ברורה, כי האדם אם היה שותק במקום שידבר
אנו מניחים מיסוד הדבר כי ה' ידע שהאדם ישתוק, ואי אפשר שנניח שהוא ידע שהאדם ידבר, לפי
שהוא יודע הפעולה הסופית מפעולות האדם הנעשית לאחר כל מחשבה מצדו והקדמה ואיחור,
אותו עצמו הוא שידע כמו שאמר: 'ה' יודע מחשבות אדם', ואמר 'כי ידיעתי את יצרו אשר הוא עושה
היום'". וכן כתב הר"ב ד' בהשגותיו להל' תשובה פרק ה, אלא שסיים שאין זו תשובה שלמה: "ואף
על פי שאין תשובה ניצחת על זה, טוב הוא לסמוך לו קצת תשובה. ואומר: אם היו צדקת האדם
ורשתו תלויים בגזרת הבורא ית' היינו אומרים שידיעתו היא גזרתו והייתה לנו השאלה קשה מאוד.
ועכשיו שהבורא הסיר הממשלה מידו ומסרה ביד האדם עצמו, אין ידיעתו גזרה, אבל היא כידיעת
האצטגנינים שיודעים מכוח אחר מה יהיו דרכיו של זה. והדבר יודע שכל מקרה האדם קטן וגדול
מסרו הבורא בכוח המזלות, אלא שנתן בו השכל להיותו מחזיקו לצאת מתחת המזל, והוא הכוח
הנתון באדם להיותו טוב או רע, והבורא יודע כוח המזל ורגעיו, אם יש כוח בשכל להוציא לזה
מידו, אם לא. וזו הידיעה אינה גזרה. וכל זה איננו שווה". גם בספר העיקרים ד,א הקשה: "והנה
הגאון רבי סעדיה ז"ל ... ונמשך אחריו בעל ספר כוזר במאמר חמישי בספרו. ואין זה מספיק, לפי
שהדברים הללו קרובים לדברי האומרים שאין השם יתברך יודע הדברים האפשריים, שאם היה
יודע אותם אחר שאין מציאותם תלוי בידיעתו, כבר היה אפשר שתהיה ידיעתו בחילוף היוצא אל
המציאות משני חלקי האפשר, ולא תהיה אם כן ידיעה אלא סכלות". והשיטה הסוברת שידיעת ה'
אינה כוללת את הדברים האפשריים - היא דעת האמונה רמב"ר אברהם בן דוד, מאמר שני,
עיקר שישי, פרק שני, והר"ב ג, מלחמות ה', מאמר שלישי, פרק רביעי.
ולעומתם בעל חובות הלבבות (עבודת אלוהים, ח) והרמב"ם (הקדמה לאבות, פרק ח; הל'
תשובה סוף פרק ה; מו"נ ג, יז; ג, יט-כא) ענו בפשטות שהעמדת הסתירה נובעת מהגשמה, שבכיוול
ידיעת ה' היא כמו ידיעתנו ואם כן אם הוא יודע - זה מוכרח להיות. ובאמת ידיעת ה' אינה כידיעתנו
ולכן לא ניתן להבין כיצד היא מכילה את חופש בחירת האדם, ואין כאן סתירה כלל. וכן הכריעו
האברבנאל (בראשית יח, כ; נחלת אבות פרק ג), העיקרים (ד, א-ג), הרשב"ץ (מגן אבות ח"ג), נווה
שלום (ג, א-ג) ועקידת יצחק (שער יט ושער כא). [לעומת כל אלו, שיטת רח"ק בעקבות שאלת

מסלול 1: יום א לפרשת משפטים

מסלול 2: יום ג לפרשת יתרו

זאת) אֶפְשָׁר שִׁהְיוּ וְשָׁלָא יְהִיו, הוֹאִיל וְאִין הִדְיָעָה בְּמָה שִׁיְהִיָּה הִיא הַסְּבָה לְהִיּוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁהִדְיָעָה בְּמָה שֶׁהִיָּה אֵינָה סְבָה לְהִיּוֹתוֹ, אֶלָּא מוֹרָה עָלָיו, תְּהִיָּה הִדְיָעָה לְה' אוֹ לְמַלְאָכִים אוֹ לְנַבִּיאִים אוֹ לְקוֹסְמִים (=בעלי חוש שישי פרפסיכולוגי שחש בעתידות).

וְאִלוֹ הִיְתָה הִדְיָעָה סְבָה לְהִוְיָה (והיינו מאמינים שה' יודע ומכריח מה יהיה ולמרות זאת אינו יודע ולא מכריח את מעשי האדם), הִיְתָה מְחִיבָת הַגְּעַת אֲנָשִׁים לְגַן עֵדֶן בְּגִלְל יְדִיעַת ה' שֶׁהֵם צְדִיקִים, מְבַלִּי שִׁיעֲבָדוּ, וְאַחֲרֵים לְגִיְהֵם, בְּגִלְל יְדִיעַתוֹ שֶׁהֵם מְמָרִים, מְבַלִּי שִׁיְחָטְאוּ, וְכֵן) הִיָּה מְחִיב שִׁישְׁבַע הָאָדָם מְבַלִּי שִׁיאַכֵּל, בְּגִלְל יְדִיעַת ה' שֶׁהוּא יִשְׁבַע בַּעַת פְּלוֹנִית, וְיִפְלוּ (כל) הַסְּבוֹת הָאֲמֻצְעִיּוֹת. וְאִלוֹ הָיוּ נוֹפְלוֹת, הִיְתָה מְסַתְּלֶקֶת מְצִיאוֹת הַנְּבָרָאִים הָאֲמֻצְעִיִּים.

וּכְבָר הַצִּדֵק (=הוסבר) מְאָמַר: "וְהֶאֱלֹהִים נָסָה אֶת אַבְרָהָם" (בראשית כב,א) - לְהוֹצִיא אֶת מְשַׁמְעָתוֹ מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֶּעַל, כְּדִי שֶׁתְּהִיָּה סְבָה (=טעם) לְבַרְכָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וְגו' כִּי בָרַךְ אַבְרָהָם" וְגו'¹⁰⁵.

יב. שאלת ההשגחה והבחירה

וּמֵאַחַר שֶׁהִמְאָרְעוֹת מְכַרְחִים לְהִיּוֹת אוֹ אֱלֹהִיִּים אוֹ זוֹלָתָם מִן הַחֲלָקִים (=הסיבות האמצעיות), וְהִיָּה אֶפְשָׁר שִׁיְהִיו כְּלָם אֱלֹהִיִּים (מפני שגם מה שאפשר לפרשו כטבעי ובחירי אפשר שבא ברצון ומעשה אלוהי), הַעֲדִיף הַהֲמוֹן לִיְחָסָם (כולם) אֶל אֱלֹהִים¹⁰⁶, כִּי זֶה יוֹתֵר

הערות - ילמד ענויים דרכו

הדטרמניזם, סיבה ומסובב - לצמצם את חופש הבחירה. אולם מה שמקובל לפרשו סובר שאין בחירה, אין זה נכון אלא שדעתו שיעקר הבחירה היא ביחס למעשה ולא בעשיית המעשה עצמו, ויש לשיטה זו הרחבה בעולם החסידות, ואכמ"ל.]

ולדעתי שתי התשובות משלימות זו את זו: ישנה ידיעה אלוהית המופיעה לנו על ידי הנביאים וכיו"ב, שעליה אמרו רס"ג וריה"ל והראב"ד שאין היא מכריחה את המציאות מלפעול על פיה, וישנה הידיעה האלוהית עצמה, שאין לנו בה השגה מכדי לשאול עליה, כמו שכתבו הרמב"ם וסיעתו (וידיעה זו נמצאת גם בריה"ל בהמשך הסעיף - "והטענה אשר יטען...").

105 בדרכו הלך הרמב"ן לבראשית כב,א: "עניין הניסיון הוא לדעתי, בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא 'ניסיון' מצד המנוסה. אבל המנסה יתברך יצווה בו להוציא הדבר מן הכוח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן (תהלים יא,ה), כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצווה אותו בניסיון, ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו. והנה כל הניסיונות שבתורה לטובת המנוסה... 'עתה ידעתי' - מתחילה היתה יראתו בכוח, לא יצא לפועל במעשה הגדול הזה, ועתה נודעה במעשה, והיה זכותו שלם, ותהי משכורתו שלימה מעם ה' אלוהי ישראל". וכן כתב בדברים טז,ד. והרמב"ם כמו"ג,ג,כד ביאר שעניין הניסיון הוא ללמד את האחרים כיצד יש להתנהג.

106 כלומר: גם דברים שנראים שנגרמו על ידי המקרה או חופש בחירת האדם או חוקי הטבע, אפשר שהקב"ה מתערב בהם ומשתמש בהם כדי לעשות רצונו, וכמו שקרה לפרעה (ע"פ פירושו הרמב"ם) שאי שליחת בני ישראל נבעה מהתערבות אלוהית בבחירתו. לכן המון המאמינים מעדיפים להתייחס לכל דבר שנראה בעיניים שקורה באופן טבעי או בחירי או מקרי - כיד ה'.

מסלול 1: יום א לפרשת משפטים
מסלול 2: יום ג לפרשת יתרו

חֶזֶק וְאֵיִתֵּן בְּאִמּוֹנָהּ.

אָבֵל יֵשׁ לַמִּבְחִין לְהַבְחִין עִם מַעַם, וְאִישׁ מֵאִישׁ, וְזִמְן מִזִּמְן, וּמְקוֹם מִמְקוֹם, וּנְסוּבוֹת מִנְסוּבוֹת אַחֲרוֹת¹⁰⁷. וְיִרְאֶה כִּי הַמְאָרְעוֹת הָאֱלֹהִים אֲמַנְם נִרְאוּ עַל הָרֵב בְּאֶרֶץ מִיְחָדָת - וְהִיא הָאֶרֶץ הַקְדוּשָׁה, וּבְעַם מִיְחָד - וְהֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וּבְזִמְן הַהוּא (כּוּ הִיּה חִיבוּר בֵּין הָעַם וְהָאֱלֹהִים), וְעַם הַנְּסוּבוֹת אֲשֶׁר הָיוּ כְרוּכוֹת בָּהֶן - מְצוּוֹת וּמְנַהֲגִים, נִרְאָה הֶרְצוּי (=כִּלְל הַבְּרוּכוֹת) עִם קִיּוּמָם, וְנִרְאָה הַמְּאֹס (=כִּלְל הַקְּלָלוֹת) עִם בְּטוּלָם, וְלֹא הוּעִילוּ הָעֲנִיִּים הַטְּבָעִים וְהַמְקַרְיִים פְּלוּם (לְהֵבִיא בְּרָכָה) בְּעַת הַבְּטוּל (שֶׁל הַמְצוּוֹת), וְלֹא הִזְיָקוּ בְּעַת הַקִּיּוּם (שֶׁל הַמְצוּוֹת)¹⁰⁸.

וְעַל כֵּן נַעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל רְאִיָּה בְּכָל דָּת, כַּנֶּגֶד הַכּוֹפְרִים אֲשֶׁר רָאוּ דַעַת אֶפְיָקוּרוֹס הַיּוֹנִי, בְּדַמּוֹת כִּי כָל הַדְּבָרִים אֲמַנְם נוֹפְלִים בְּמַקְרָה, הוֹאִיל וְאֵין נִרְאִית בָּהֶם פְּנִיַת מַכּוֹן.

וְסִיעָתוֹ נִקְרָאִים "בְּעֲלֵי הַנְּאָה", הוֹאִיל וְהֵם סְבוּרִים שֶׁהַנְּאָה הִיא הַתְּכִלִּית הַמְּבַקֶּשֶׁת, וְשֶׁהִיא הַטוֹב בְּהַחֲלָט¹⁰⁹. וְהַמְּבַקֶּשׁ שֶׁל בַּעַל הַתּוֹרָה מִן הַמְצוּנָה בָּהּ - שִׁיְהִיָּה רְצוּי

הערת - ילמד עניים דרכו

גם חז"ל חייבונו בזה, שהרי אנו מברכים "הטוב והמטיב" או "דיין האמת" על כל דבר, גם כשנגרם באחת מהסיבות האמצעיות. וכן מדגיש ריה"ל בסוף הסעיף: "אָבֵל אַחֲרֵי כֵן (בתקופת הגלות וההסתרה) הָרִי הַדְּבָר מְסֻפֵּק - זוֹלָתִי (=למעט) בְּלִבּוֹת הַמְּאָמִינִים (שאינם מסתפקים בכך) - הָאֵם הַמְּאָרְעוֹת הָאֱלֹהִים הֵם בְּכּוֹנֵה רְאִשׁוֹנָה מֵאֵת ה' יתְעַלֶּה... וְאֵין רְאִיָּה חֲתוּכָת (להוכיח לצד אחד מהצדדים). אָבֵל עָדִיף שְׁיִיחַס הַכֹּל אֵלָיו יתְעַלֶּה".

107 כלומר, ככל שתנאי השכינה מאפשרים את חלות השכינה, הרי שמתרבים הניסים הגלויים, ומהם אנו לומדים שגם מה שנראה לנו שקרה בטבע היה בהתערבות אלוהית ונס נסתר, כמבואר ברמב"ן בסוף פרשת בא ובפרשת בחוקותי (כו, יא) וב"תורת ה' תמימה" - שמהניסים הגלויים נלמד על הניסים הנסתרים, המנהיגים את ישראל. אין הרמב"ן חולק שיש דברים הקורים בדרך הטבע והמקרה והבחירה, אלא שלדעתו אין הם שולטים בהרחבה בישראל, בעת הופעת השכינה עליהם. ומכאן תשובה לשאלת ההשגחה והבחירה: אף שברור שיש דברים שקורים על ידי בחירתו החופשית של האדם, האדם המאמין מעדיף להתייחס גם להם כמי שבאו ביד ההשגחה העליונה, או על ידי התערבות מוחלטת של הקב"ה וביטול הבחירה באופן זמני, או על ידי התערבות חלקית, כגון שהאדם בחר לרצוח וה' זימן לו את מי לרצוח (עיין ברמב"ן לבראשית טו, יד) או בכך שיעיר את המושגח לסכנה כדי שינצל או בנס שיעשה לו.

החילוק ברמות של ההשגחה ליחיד על פי עבודתו נמצא גם ברמב"ם במו"נ ג, יז; ג, נא. אולם לדעת הרמב"ם התנאים לנוכחות ההשגחה אינם תנאי הופעת השכינה של ריה"ל, אלא הדבקות השכלית של העובד באלוה. והחילוק בין תקופות שונות של הנהגה גלויה והנהגה נסתרת - נמצא ברמב"ם לדעת תבונות ס' קסו. והחילוק בין העמים והארצות נמצא ברמב"ן בכמה מקומות. וריה"ל בראייתו הכללית כלל כולם כאחד!

108 כך בזמן החורבן לא הועילו לגיבורים גבורתם. ומצד שני הסיפור על ר' חנינא בן דוסא בברכות שלא הזיק לו הערוד כי לא הערוד ממית אלא החטא ממית.

109 כיוון שמי שאינו מאמין בהשגחה לא נותר לו להשתוקק אלא להנאות העולם הזה. אבל המאמין בהשגחה מאמין בקשר עם ה', וכל תשוקותיו הן לזכות לקשר זה, שאין הנאה למעלה מדבקות זו.

(=מוצא חן) אָצֵלוּ (=לפניו), מוֹסֵר בְּחִירוֹתָיו - אֵלָיו יִתְעַלֶּה¹¹⁰. מִבְּקֵשׁ הַשְּׂרָאָה - אִם הוּא חֲסִיד, אוּ נִפְלְאוֹת וּמוֹפְתִים - אִם הוּא נְבִיא אוּ קָהַל נְרָצָה, עִם (=על ידי) הַנְּסוּבוֹת הַנְּזַכְרוֹת בַּתּוֹרָה מִן הַזְּמַנִּים וְהַמְקוּמוֹת וְהַמַּעֲשִׂים (שבהן הוא משתדל), וְאִינוֹ חוֹשֵׁשׁ כָּל כֶּךָ לְסִבּוֹת הַטְּבָעִיּוֹת וְהַמְקַרְיּוֹת (שאינו משתדל בהן הרבה)¹¹¹, וְיִוָּדַע כִּי רָעַתָּן דְּחִוְיָהּ מִמֶּנּוּ, אִם בְּהַשְּׂרָאָה שֶׁתְּקַדֵּם לוֹ לְהִתְכַּוֵּן לְרָעָה הִיא, אוּ בְּמוֹפֵת שִׁיעֵשָׂה לוֹ (ה') בְּעֵת הַרְעָה הִיא. אָבֵל טוֹבֵת הַסִּבּוֹת הַמְקַרְיּוֹת - אֵינָה נִמְנָעַת מִן הַחוּטָא (שמקבל הטובות הבאות מהטבע, אם לא יהיה נס שימנע אותן ממנו), כֹּל שֶׁכֵּן מִן הַצְּדִיק. וְהַצְּלָחוֹת הַרְשָׁעִים - אֲמָנָם הֵן בְּאוֹתָן הַסִּבּוֹת הַמְקַרְיּוֹת וְהַטְּבָעִיּוֹת, וְאַחַר (ש)כֵּן (הוא) - אֵין דּוֹחָה לְרַעְתָּם כְּשֶׁתְּבוֹא. אָבֵל הַצְּדִיקִים - יִצְלִיחוּ בְּאוֹתָן הַסִּבּוֹת¹¹², וְאַחַר כֵּן יִהְיוּ בְּטוֹחִים מְרַעְתָּן¹¹³.

הערות - ילמד ענוים דרכו

110 לכאורה כוונת ריה"ל שהחסיד מבקש שאפילו חופש הבחירה יתבטל בו והוא יעשה את רצון ה' בפשיטות. ואפשר שזה מה שאנו מבקשים: "השיבנו אבינו לתורתך", היינו שגם זה חופש בחירה - לבחור לבקש שלא תהיה בחירה ויעבוד את ה' בפשיטות ונ"ל השפת אמת, בהעלותך, תרל"א: "צריך האדם להיות חרד יותר לירא פן יבטל ח"ו רצון השי"ת ולא יביא עצמו לידי ניסיון, אף שיוכל לזכות למדרגה על ידי זה, שזה נקרא לגרמייהו קצת. כי מי שירא באמת לעבוד רצון השי"ת - מרוצה יותר בפשיטות".

אולם נראה יותר שכוונת ריה"ל כאן אינה זו, אלא שהחסיד מוסר את ההשתדלות שלו לה'. וזאת בכך שמשקיע יותר השתדלות בעבודת ה' כדי לזכות להשגחה ניסית עליו, מאשר בהשתדלות בדרך הטבע, כדי להצליח בדרך טבעית. ועל זה כיוון דוד באומרו לגד הנביא: "נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו", היינו שבחר בענישה שהיא מאת ה' ולא בנפילה ליד הטבע, כי עונש שהוא בהשגחת ה' - ניתן לעצור אותו על ידי תפילה ורחמים, כפי שאכן היה.

111 מובן שזה במי שכל תנאי השכינה קיימים בו: הוא מעם ישראל, בדור של נוכחות שכינה, ובארץ ישראל, ולא נותר לו אלא לקיים מצוות ה'. ואז מה לו לדרוש ברופאים? ילך לנביא ויעשה תשובה ויתרפא מחוליו. אולם בדור שאין הופעה של שכינה בגלוי, ההליכה בדרך זו אסורה, והעושה כן שוטה רשע וגאווותן. ועיין ברמב"ן לבחוקותי (כו"א) ובספר האמונה והביטחון המיוחס לרמב"ן, פרק א.

112 ומה עם הצרות הניתכות על מי שהוא מושגח, שלא על פי הטבע (עיין לעיל א, קט; ב, לב; ב, מד; ב, נח)? התשובה פשוטה - אין זה רעה אלא טובה, כי אין הם באים אלא לכפרה או לעוררו לתשובה - כמו שכתב ריה"ל במאמר ג, סוף סעיף יא.

113 נמצא שהחסיד זוכה לחיי טובה והנאה יותר מן האפיקורוס, אף שהאפיקורוס משקיע רבות בהשתדלות טבעית על מנת להשיג את ההנאות. וכבר ראינו במאמר ג שריה"ל אינו מתנגד לחיי תענוגות, במידה והאדם מכיר במי שמטיב לו, ואף מתקרב אליו על ידי הכרה זו. נמצא שתכלית החיים של האפיקורוס מושגת דווקא על ידי חיי האמונה.

תשובת ריה"ל לשאלת ההשגחה מדהימה: האדם קובע אם הוא יונהג בדרך הטבע או בדרך ניסית. מובן שזה תלוי לא רק באדם הפרטי, אלא גם במכלול התנאים הסביבתיים הקשורים לחלות השכינה: ארץ ישראל, מצב האומה וכו'. אבל באופן בסיסי: במידה שאדם מודד - בה מודדים לו, ואיך שהוא בוחר להתייחס להנהגת ה' בעולם, כך ה' מנהיג אותו. זו הסיבה שמי שאינו בר הכי לניסים - אין לו לסמוך על הנס, וגם אם נעשה לו נס אין לו ליהנות ממנו, ואילו מי שמלומד בניסים יכול לסמוך עליהם, כי היא הנהגתו הטבעית, וגם ליהנות מהם.

מסלול 1: יום א לפרשת משפטים
מסלול 2: יום ג לפרשת יתרו

שאלות מנחות:

- ◆ מדוע חשוב להאמין שהאלוה יודע מה האדם יעשה?
- ◆ לפי ריה"ל, אדם שנרצח - האם זה קרה בהשגחת ה' או בבחירת הנרצח?
- ◆ לפי ריה"ל, במה תלוי העניין אם מקרה שקרה היה פעולה ישירה של ה' או על ידי הטבע או המקרה או בחירת האדם?
- ◆ מדוע ההמון והחסידים מעדיפים להתייחס לכל מקרה שקרה כיד ה'?
- ◆ האם אנו מתנגדים לשאיפה לחיי הנאה של האפיקורוס?